

JE POJMOVÝ RELATIVIZMUS PREDPOKLADOM FILOZOFIE AKO POJMOVÉHO INŽINIERSTVA?¹

PAVOL LABUDA, Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, Katedra filozofie,
Ružomberok, SR

LABUDA, P.: Is Conceptual Relativism a Prerequisite for Philosophy as Conceptual Engineering?

FILOZOFIA, 76, 2021, No 1, pp. 3 – 17

The aim of the paper is to examine whether conceptual relativism is a prerequisite for conceptual engineering (and if so, then to what extent). In the first part of the paper, I explore and classify varieties of relativism to prepare a distinctive definition of conceptual relativism. In the second part I analyse conceptual relativism and I consequently propose two different readings of conceptual scheme: (i) conceptual scheme as a monolithic, timeless, and determinate systems of meanings, and (ii) conceptual scheme as a system of relatively stable meanings, that is based on agreement and is open to change over time. In the third part of the paper, I show that of those two readings only the second reading of conceptual scheme fits into the practice of conceptual engineering.

Keywords: Relativism – Antirealism – Conceptual schemes – Concepts – Analysis – Philosophy – Conceptual engineering – Language – Meaning change

„Aby vnemová alebo pojmová skúsenosť bola pravdivá, musí zodpovedať realite. ‚Realitou‘ však [pragmatizmus] ... nemyslí nič viac, ako ďalšie pojmové a vnemové skúsenosti, s ktorými sa môže tá prebiehajúca skúsenosť zrazu objaviť v prepletenom výkone.“

William James: *Pragmatism and the Meaning of Truth* (1975, 225)

Úvod

V predloženom článku sledujem dva ciele: 1) predstaviť aktuálne sa rozvíjajúce hnutie, ktoré chápe filozofovanie ako pojmové inžinierstvo; 2) preskúmať, či (a ak áno,

¹ Ďakujem dvom anonymným recenzentom časopisu *Filozofia* a členom filozofického seminára *Privatissimum* na FF KU za to, že ma upozornili na viacero nedopracovaných momentov či vecných nejasností v pôvodnej verzii príspevku.

tak do akej miery) je pojmový relativizmus predpokladom takéhoto chápania filozofie. Predtým, ako sa k plneniu týchto cieľov dostanem, objasním, čo rozumiem pod relativizmom, pojmovým relativizmom a pojmovým inžinierstvom. Mojim finálnym zámerom je obhájiť tézu, že pojmový relativizmus je nutným predpokladom filozofie ako pojmového inžinierstva, a zároveň objasniť, aké záväzky sa s obhajobou tejto tézy spájajú.

Argumentačná línia pre podporu mnou zastávanej tézy bude takáto. Pokúsím sa preukázať, že každý pojem je integrálnou súčasťou určitej pojmovej schémy. Neexistuje absolútne, ale vždy len vzhľadom na určitú pojmovú schému. Potom predstavím pojmové inžinierstvo ako filozofický projekt, ktorého cieľom nie je len opis, ale aj zlepšovanie pojmov. Ak chce pojmové inžinierstvo nejaký pojem zlepšiť, môže to uskutočniť len v rámci určitej pojmovej schémy. Zlepšovanie pojmu teda predpokladá ideu revidovateľnosti pojmových schém, ktorá počíta s relativitou ako internou vlastnosťou pojmov v rámci každej jednej pojmovej schémy.

1. Relativizmus

Relativizmus je pomenovanie pre pomerne heterogénny súbor pozícií. Tento súbor drží (okrem tradície) pohromade nasledujúca trojica predpokladov: 1) čokoľvek, čo existuje, existuje vo vzťahu k určitému referenčnému rámcu; 2) jestvuje pluralita referenčných rámcov; 3) nejestvuje absolútne – teda od nejakého referenčného rámca nezávislé – kritérium rozhodovania medzi alternatívnymi² referenčnými rámcami. Stručný a metodologicky precízne spracovaný prehľad rozličných druhov relativizmu ponúka Michael Krausz (2011). Rozlíšenie jednotlivých druhov relativizmu vykonáva za pomoci kombinácie piatich parametrov. Za pomoci výberu a) referenčného rámca (napr. pojmový, kultúrny, historický), b) oblasti (napr. morálnej, estetickej, právnej), c) roviny (ontická alebo epistemická), d) hodnoty (pravda, dobro, krása) a na základe e) typu absolutizmu, voči ktorému sa ten-ktorý druh relativizmu vymedzuje.³ Najmä posledný parameter spomenutý Krauszom pokladám za vhodný nástroj presnejšieho určenia druhu relativizmu, ktorý sa stane o chvíľu hlavným predmetom mojej pozornosti. Podľa metafory použitej Krauszom absolutizmus je mocným lanom upleteným z vláken, ktoré dokážu stáť i samostatne. Silný absolutizmus získava svoju nosnosť

² Alternatívnymi rozumiem také referenčné rámce, ktoré v istom zmysle reagujú na tie isté podnety, nie sú síce navzájom zlučiteľné (pretože vznikli s rozličnými cieľmi a zameriavajú sa na odlišné aspekty toho istého podnetu), ale nutne si neodporujú. Aj Carol Rovaneová (2011, 31) v tomto duchu spája relativizmus s požiadavkou alternatív, ktoré navrhuje chápať nie ako pravdy, ktoré nemôžu byť simultánne prijaté, ale ako alternatívy stojace v normatívnej izolovanosti.

³ Odlišnú klasifikáciu relativizmov, vystavanú na vzťahu závislej a nezávislej premennej (teda toho, čo je relativizované, a toho, vo vzťahu k čomu sa relativizuje) možno nájsť u Baghramianovej a Cartera (2020, kap. 1.1).

na základe spleti všetkých troch vlákien. Jednotlivými vláknami absolutizmu sú: objektivizmus, fundacionalizmus a univerzalizmus.⁴

Objektivizmus na ontickej úrovni tvrdí, že určité *predmety* (napr. kamene, stromy, molekuly, atómy) a *stavy vecí / fakty* (určitá prepojenosť týchto predmetov) existujú nezávisle od referenčných rámcov. Relativizmus, ktorý popiera ontický objektivizmus, naopak tvrdí, že individuácia *predmetov* a identifikácia *stavov vecí* sa uskutočňuje vždy a výhradne v konkrétnych referenčných rámcoch.⁵

Fundacionalizmus na ontickej úrovni tvrdí, že čokoľvek existujúce je redukovateľné na určitú základnú, ďalej neredukovateľnú, a preto konečnú jednotku. Za týmto tvrdením je idea atomizmu. Napríklad voda je redukovateľná na základnú jednotku, ktorou je molekula (vody), skladajúca sa z jedného atómu kyslíka a dvoch atómov vodíka spojených kovalentnými väzbami. Relativizmus oponujúci voči ontickému fundacionalizmu však prichádza s ideou polymorfizmu, ktorá konštatuje závislosť povahy konečného konštituenta (molekuly vody) od konkrétneho, fundamentálnosť určujúceho rámca. V prípade vody je týmto určujúcim referenčným rámcem chémia, s metódou chemickej analýzy. Idea vychádza z uvedenia skutočnosti, že *predmety* a *stavy vecí / fakty* existujú len na konkrétnej úrovni našich teórií a praxí. Uvedme ďalšie príklady. Stromy a kamene existujú ako stredne veľké objekty na úrovni našej bežnej praxe, na úrovni subatomárnych častíc sa s nimi však nestretáme. Život existuje od úrovne jednobunkových objektov, nie na úrovni fotónov. Zvuk sa viaže na prax počuteľnosti, teda psychofyzického vnemu určitého recipienta, ale nenájdeme ho za referenčným rámcem, ktorý sa dá vyjadriť pomocou určitej časti spektra mechanického vlnenia vzduchu.

Posledný vláknom absolutizmu je podľa Krausza univerzalizmus. Relativizmus útoiaci na túto zložku absolutizmu popiera univerzálnosť reality (presnejšie ľudského prístupu k realite) tým, že akcentuje závislosť individuácie *predmetov* a konštituovania *stavov vecí / faktov* od referenčných rámcov. Univerzalista ale namieta, že relativista predsa musí nejako vedieť, že dva alternatívne rámce konštituuju ontologicky neuniverzálnu realitu a ak o nich dokáže súbežne premýšľať a porovnávať ich, tak sa tým opätovne dostáva do pozície univerzalizmu. Tu však treba zdôrazniť, že relativista s takýmto výkladom nesúhlasí. Byť si vedomý dvoch rámcov konštituujuúcich konkurenčné ontológie ešte neznamená mať nejakú univerzálnu ontológiu. Relativistovi celkom stačí, že môže disponovať tretím referenčným rámcem, ktorého účelom je možnosť porovnať dva predchádzajúce konkurenčné rámce. Navyše tretí rámec

⁴ Pozri Krausz (2011, 76 – 81). Ja sa budem pri predstavovaní troch zdrojov absolutizmu koncentrovať výhradne na príklady, ktoré sa týkajú ontickej roviny. Dôvodom je, že pojmový relativizmus, o ktorý mi v tomto texte ide, považujem za metafyzickú doktrínu.

⁵ Predmety sú z perspektívy ontického relativizmu vlastne mereologickými premennými.

nie je absolútne, ale iba prakticky zvolené kritérium, prostredníctvom ktorého predchádzajúce rámce a ich ontológie porovnávame. Z vyššie uvedeného vyplýva, že druh relativizmu naberá výpovednú hodnotu vtedy, keď špecifikuje parametre, ktorých sa týka. Obráťme teraz pozornosť na druh relativizmu, ktorý sa týka pojmov.

2. Pojmový relativizmus

Pojmový relativizmus je jedným variantom relativizmu. Obhajuje stanovisko, že to, čo existuje,⁶ existuje vždy len *relatívne*, inak povedané, *vzhľadom na* určitú pojmovú schému, vedeckú teóriu či kategoriálny rámec.⁷ Prívlastok *relatívny* nás v slovnom spojení *pojmový relativizmus* odkazuje na súvzťažnosť, podmienenosť či závislosť jednotlivých pojmov od určitého systému. Treba zdôrazniť, že na rozdiel od iných foriem relativizmu – napríklad kultúrny alebo epistemologický relativizmus, ktoré nemusia nutne zastávať aj stanovisko o existenčnej závislosti entít – je pojmový relativizmus formou metafyzickej doktríny, a to práve na základe obhajoby tvrdenia o *existenčnej závislosti*.⁸ Kultúrny relativista si totiž dokáže vystačiť s relativizmom hodnôt a noriem viazaných na rozličné sústavy konvencií a nepotrebuje súbežne s tým zastávať aj názor o konštrukcii sociálnych entít. Aj epistemologický relativista môže odoláť pozícii metafyzického relativizmu a koherentne zotrvať hoci aj na veľmi chudobnom, ale stále realistickom stanovisku o existencii od nášho myslenia nezávislej a štruktúrovanej reality.

Podľa Marie Baghramianovej a Adama Cartera pojmový relativizmus stojí na antirealistickej téze, že „svet sa nám neukazuje hotový, alebo vytesaný; to skôr my zaobstarávame rôzne, a z času na čas nezlučiteľné spôsoby jeho kategorizovania

⁶ Napríklad: objekt, cicavec, molekula, atóm, zvuk, výška, konajúci, rodič, HDP, spravodlivosť, manželstvo, peniaze, podstatné meno či prirodzený jazyk.

⁷ Pri predstavovaní rozmanitých druhov relativizmu som jednotne používal spojenie *referenčný rámec*, pretože som siahal po čo najneutrálnejšom spojení, ktoré by sa hodilo na všetky domény relativizmu (ontické, epistemické, morálne, právne a iné). V tejto a nasledujúcich častiach textu toto spojenie obmieňam troma ďalšími: *pojmová schéma*, *vedecká teória* a *kategoriálny systém*, a to podľa toho, o akých typoch pojmov budem hovoriť. Keď hovorím o klasifikácii biologických druhov, používam výraz *kategoriálny systém*. V prípade entít týkajúcich sa špeciálnych vied (napr. chémia či fyzika) hovorím o *vedeckých teóriách*. V prípade príkladov z prirodzeného jazyka a bežnej praxe si vystačím s pomenovaním *pojmová schéma*.

⁸ Rovaneová tiež uvádza, že „relativizmus nie je epistemologická doktrína. Je to metafyzická doktrína, a preto je tak kontroverzná, že sa nedá zachytiť poukazom na nejaký nesporný fakt, ktorý by oponent relativizmu nikdy nepoprel, [fakt] že sme subjektom rôznych epistemických obmedzení, pre ktoré nie sme schopní prísť na to, ktorá strana nesúhlasu sa mýli a ktorá (ak vôbec nejaká) má pravdu. Ak nám má prevládajúci názor pomôcť sformulovať metafyzickú doktrínu relativizmu, tak musí zachytiť relativizmus [...] nie tak, že ukáže, že my nepoznáme relevantné fakty, ani nie tak, že ich nemôžeme poznať, ale tak, že ukáže, že žiadne relevantné fakty, ktoré by mal niekto poznať, nejestvujú. Toto poukazuje na blízky vzťah relativizmu a antirealizmu, z ktorých ten druhý je pri najmenšom nutnou, ak nie postačujúcou podmienkou toho prvého“ (2011, 32).

a konceptualizácie“ (2020, 4.2). Táto antirealistická téza je vlastne odpoveďou na otázku *Aký je vzťah myslenia a reality?* Téza pritom akcentuje aktívnu rolu myslenia vo vzťahu k realite.⁹ Hovoriť o realite podľa antirealistu znamená hovoriť o myslenej realite. Táto pozícia nehovorí len o rozličných interpretáciách reality. Akcentuje tvorivý podiel nášho myslenia na samom konštituovaní jednotlivých entít, ktoré sú nám podľa antirealizmu k dispozícii vždy a nutne len v rámci určitého systému či pod určitým opisom.¹⁰ Uvediem príklad. Pavla Kučeru chápeme raz ako *otca* alebo ako *vyššieho*, pretože ho vnímame vo vzťahu k jeho synovi Jakobovi. Zároveň ho však poznáme ako *syna* a *vzrastom menšieho*, pretože ho posudzujeme vo vzťahu k jeho otcovi. Raz ako *aktéra*, pretože o ňom vieme, že cieľavedome píše poviedku, inokedy ho vnímame len ako jeden z (*fyzikálnych*) *objektov*, pretože o ňom uvažujeme v situácii, keď sa mu od chrbta nevedomky odrazí futbalová lopta.¹¹ Pavla Kučeru raz vnímame ako exemplifikáciu *cicavca*, pretože určujeme jeho taxonomické miesto na úrovni triedy stavovcov, raz ako exemplifikáciu *stavovca*, pretože berieme do úvahy jeho vlastnosti na taxonomickej úrovni podkmeňa chordátov. Inokedy zasa Kučeru uchopujeme ako *časopriestorový objekt*, pretože ho chápeme na pozadí fyzikálnej koncepcie časopriestoru. Skrátka podľa pojmového relativistu v našom porozumení reality niet miesta pre žiadneho číreho, objektívneho či *reálneho* (rozumej pojmovou

⁹ Dve dôležité poznámky: 1) tento postoj automaticky negeneruje popieranie kauzálneho pôsobenia reality na našu myseľ / myslenie; 2) aktívny podiel myslenia *konkrétneho jednotlivca* na formovaní reality je oslabený mierou závislosti *jeho* myslenia na *nim* používanom jazyku. Jazyk je totiž štruktúra, ktorá formuje spôsob nášho myslenia a jazyk má totálne sociálnu povahu. Naše myslenie je teda formované jazykom. Spomínam to preto, aby som čitateľa nezaviedol k domnienke, že rozličné mysle ľudí dokážu myslieť o realite zásadne odlišne. Mysle ľudí, ktorí zdieľajú určitý jazyk, majú výrazne obmedzené možnosti. Na príklade s bežným a mereologickým počítaním sa ukazuje, že štruktúra jazyka (ako zdieľaného sociálneho nástroja) výrazne obmedzuje možnosti nesúlady našich myslí.

¹⁰ G. E. Anscombová na vyjadrenie tohto faktu používa frázu *under description*. Fráza indikuje, že akékoľvek entity alebo javy chápeme vždy a nutne určitým spôsobom. „Tupo som zazerala, keď ma raz niekto vyzval zodpovedať nasledujúcu otázku: ‚Ak môže mať jeden čin veľa popisov, čo je *tým* činom, ktorý má všetky tieto popisy?‘ Táto otázka síce mala niečo naznačovať, nemohla som sa k tomu však dopátrať. Malo mi hneď dôjsť, že stojíme na území ‚holých jednotlivín‘: čo je *tým* subjektom, ktorý má všetky tieto predikáty? Správnou odpoveďou na otázku *Čo je tým činom, ktorý má všetky tieto popisy?* je uviesť jeden z popisov. Ktorýkoľvek, nezáleží na tom ktorý; alebo by asi bolo najlepšie ponúknuť na výber, so slovami *Berte ktorýkoľvek, ktorý chcete*“ (1979, 220).

¹¹ Fyzikálne opisy (teda jazyk fyziky) nie sú uspôsobené na opis konania, pretože sa pri nich odhliada od definičného predpokladu konania – na cieľ zameranej vedomej činnosti človeka. Jazyk fyziky je raster, ktorý pri skúmaní a vysvetľovaní reality neobsahuje pojmový aparát na odlíšenie živého a neživého, intencionálneho a neintencionálneho, vedomého a nevedomého, takže opisovať a vysvetľovať konanie človeka môže len na úrovni regularít diania. Z tohto dôvodu sú fyzikalistické vysvetlenia ľudského konania (minimálne v stave súčasných fyzikálnych teórií) nie nepravdivé, ale jednoducho nenáležitú.

schémou nezaťaženého) Pavla Kučeru, ktorého by sa dalo chápať či poznať odnikiaľ.¹² Hovoriť o štruktúre reality bez ohľadu na podiel výkonu nášho myslenia nedáva z pohľadu antirealistu zmysel.

Na podporu antirealistickej pozície pojmového relativizmu, ktorý prisudzuje nášmu mysleniu aktívnu úlohu pri formovaní reality, sa často používajú dáta z lingvistiky či príklady z dejín vedy. Rozmanité spôsoby chápania reality, vyjadrené pluralitou opisov a výkladov, sa v pojmovom relativizme dávajú do súvislosti s rozmanitosťou jazykových praxí. Prudký rozmach relativistických koncepcií nastal vo vývoji analytickej filozofie najmä v druhej polovici dvadsiateho storočia – boli sformulované Quinova ontologická relativita, Goodmanov irrealizmus, Putnamov interný realizmus či Kuhnova idea vedeckých paradigiem. Všetky zhodne akcentujú možnosť viacerých, štruktúrou určitej jazykovej praxe podmienených spôsobov opisu a vysvetlenia reality.¹³

Goodmanova idea svetatvorby a Putnamova idea pojmových schém pred nás predkladajú výzvu vysporiadať sa s existenciou viacerých navzájom nekompatibilných verzií reality.¹⁴ Odlišné a nekompatibilné verzie reality – u Goodmana rozličné svety, u Putnama rozličné pojmové schémy – sú pritom v oboch prípadoch postavené na ideí nedourčenosti obsahu, ktorá zohráva centrálnu úlohu pri výbere jednotlivých pojmových schém. Treba zdôrazniť, že v antirealizme Goodmana aj Putnama nedourčenosť hrá iniciálnu rolu pri tvorivom výbere spomedzi viacerých možných, teda alternatívnych pojmových schém. Nedourčenosť / neurčitosť však už v rámci samotných pojmových schém či goodmanovských svetov nemá miesto. Z toho vyplýva, že Goodmanove svety a Putnamove pojmové schémy sú vlastne „axiomatické systémy a sémantické štruktúry, ktoré jednoznačne a presne určujú používanie výrazov“

¹² Nedokážeme myslieť holé jednotliviny, dospievame k nim len na základe určitej analýzy jazyka. K holým jednotlivinám pozri (Schmidt 2011).

¹³ Tematicky koncentrovaný prehľad o napätí medzi realistickými a relativistickými pozíciami v myslení Quina, Davidsona, Putnama a Rortyho prináša Marvan (2014).

¹⁴ Hoci ide o antirealistické pozície, existujú medzi nimi významné odlišnosti. Goodman pokladá existenciu dvoch pravdivých a navzájom nekompatibilných opisov jedného obsahu za dôkaz existencie dvoch rozdielnych a aktuálnych svetov. Dôvodom jeho presvedčenia je, že jeden svet nepripúšťa dva nekompatibilné fakty, ktoré majú byť korelátmi pravdy. Oba svety sme podľa Goodmana vytvorili my. Tým, že sme rozlične konceptualizovali rovnaký obsah, tým sme ponúkli dve rôzne a navzájom nekompatibilné ontológie. Pozri Goodman (1978, 119). Putnam s manévrom Goodmana v princípe súhlasí a chápe ho ako vyvrátenie tézy o jednom správnom a úplnom opise povahy reality. Na rozdiel od Goodmana však z tohto manévra nevyvodí záver o aktuálnej existencii dvoch rozdielnych svetov a zotrvá na skromnejšej pozícii plurality pojmových schém. Zároveň tiež zdôrazní, že nekompatibilita opisov stojí na predpoklade, že jeden z dvojice opisov má v oboch pojmových schémach ten istý význam (čo fakticky nemá). Putnam upozorní aj na ďalší dôležitý fakt, že hoci odlišné pojmové schémy sú výsledkom konvencie, akonáhle sú konvenčne stabilizované, to, čo možno ich prostredníctvom konať, už nie je záležitosťou konvencie. Porovnaj Putnam (1987, 71).

(Kusch 2002, 245). Dôkazom správnosti Kuschovej interpretácie je aj Putnamovo vyjadrenie, že ak v známom príklade dvoch spôsobov (bežného a mereologického) počítania objektov prijmeme napríklad mereologický systém počítania (teda ak vymedzíme intenziu I_1 termínu „objekt“), tak jedinou správnu odpoveďou na otázku o počte objektov v zátvorke (X X X) bude sedem. A ak si vyberieme bežný spôsob počítania (teda výrazu „objekt“ priradíme intenziu I_2), tak jedinou správnu odpoveďou bude tri. Ukazuje sa, že minimálne v koncepcii Hilary Putnama v pozadí nekompatibility viacerých pojmových schém či pravdivých vedeckých teórií ešte stále stojí idea korešpondencie medzi tvrdeniami a faktami. Je však predpoklad korešpondencie tvrdení a faktov nutný na vysvetlenie a udržanie referenčnej sily jazyka či na vysvetlenie funkčnosti a zmysluplnosti pojmových schém? Nemôže antirealista uskutočniť manéver, ktorý ho zbaví záväzku chápania pojmovej schémy ako axiomatického systému s fixnou sémantikou?¹⁵

Jedným riešením by bolo vzdať sa sémantického predpokladu fixnej extenzie jazykových výrazov, ktorý je garantovaný korešpondenciou medzi realitou (chápanou ako totalita faktov) a jazykom (chápaným ako fixný syntakticko-sémantický systém) a presunúť sa do roviny sociálnej praxe. Do roviny, kde je realita konštituovaná konvenčným používaním určitého súboru znakov. V analytickej filozofii jazyka sa tento manéver uskutočnil vo forme posunu od takzvaných klasických sémantických teórií jazyka k teóriám inšpirovaným sociopragmatizmom. Ak sa presunieme do roviny jazyka chápaného ako spôsob sociálnej zručnosti, tak by sme pre jeden z viacerých správnych opisov reality nepotrebovali fixnú extenziu (v podobe určitého obsahu či definitívneho *stavu vecí* tam v realite) a stačila by nám len operatívne fixovaná extenzia garantovaná regularitou komunitného používania jazyka. Až týmto krokom by sme sa vlastne odpútali od reprezentacionalistickej predstavy reality ako totality od nás nezávislých faktov. Ak teda pojmový relativizmus neostane v osídľach chápania pojmových schém ako axiomatických a význam jednoznačne určujúcich systémov, tak nemusí trpieť nedostatkom putnamovského typu antirealizmu¹⁶ a môže sa pripraviť na prechod k chápaniu filozofie ako pojmového inžinierstva.

¹⁵ Martin Kusch (2002, 245 – 247) na túto otázku odpovedá kladne a dodáva, že ak antirealista nechce prísť o relativistickú pozíciu, tak tento manéver dokonca musí podstúpiť. Ak ho nepodstúpi, neudrží relativizmus. Pojmová schéma PS_1 je totiž nekompatibilná s pojmovou schémou PS_2 vtedy a len vtedy, keď poskytuje iný, alternatívny opis *toho istého faktu*. Tu je však problém, pretože pojmový relativizmus neprípúšťa ideu reality ako totality faktov. Antirealizmus putnamovského typu pre pojmového relativistu teda neprichádza do úvahy.

¹⁶ Putnamovo a Goodmanovo chápanie pojmových schém pokladám za nedostatočné v tom zmysle, že bráni, presnejšie povedané výrazne obmedzuje možnosti vylepšovania pojmov. Vychádzam z toho, že ak sú pojmy fixné (teda chápané ako nevyvíjajúce sa entity), tak niet priestoru na ich vylepšovanie. V závere textu sa pokúsim ukázať, že zlepšovanie pojmov má pri takomto chápaní pojmových schém značne limitované možnosti, ktoré tkvejú iba v možnosti ich spresňujúceho opisu.

3. Filozofia ako pojmové inžinierstvo

To, že filozofia nejakým zásadným spôsobom súvisí s konceptuálnym priestorom, je pomerne nekontroverzné tvrdenie.¹⁷ Prax filozofie je už od svojich civilizačných počiatkov spojená s bravúrou vyjadrovania a usmerňovania myšlienok prostredníctvom jazyka. Prax filozofie je praxou používania jazyka. Bez ohľadu na to, či ide o živé filozofické diskusie, alebo o písomne sformulované filozofické výklady. Filozofi uskutočňujú analýzy, stanovujú definície, formulujú argumenty, konštruujú myšlienkové experimenty, vyvodzujú dôsledky a odкрývajú predpoklady nejakých teórií, a to všetko robia v priestore mysliteľného vždy prostredníctvom jazyka.

Simon Blackburn v úvode svojej knihy *Think* (1999) upozorňuje na to, že slová „filozofia“ a „filozofovanie“ u mnohých ľudí asociujú nepraktickosť. To, že ide o niečo, čo priamo nesúvisí so svetom. Blackburn preto bystro navrhuje, aby sme filozofiu predstavovali skôr ako pojmové inžinierstvo (*conceptual engineering*). „Radšej by som sa predstavil tak, že robím pojmové inžinierstvo. Pretože tak ako inžinier skúma štruktúru materiálnych vecí, tak filozof skúma štruktúru myslenia. Porozumenie štruktúre zahŕňa pochopenie toho, ako fungujú časti a ako sú navzájom prepojené. Znamená to vedieť, čo by sa stalo, v dobrom aj zlom zmysle, keby sa urobili určité zmeny. To je to, na čo sa zameriavame, keď skúmame štruktúry, ktoré formujú naše chápanie sveta. Naše pojmy alebo idey formujú mentálne domy, v ktorých žijeme. A my môžeme byť hrdí na štruktúry, ktoré sme vybudovali, alebo môžeme uveriť tomu, že by sme ich mali rozmontovať a postaviť nanovo“ (Blackburn 1999, 1). Eleganciu Blackburnovho návrhu predstavenia filozofie vidím v tom, že problematizuje naivný predpoklad *hotovosti* sveta, ktorý môžeme vedecky poznať a technicky vylepšovať aj bez toho, aby sme o tom zbytočne mudrovali (filozofovali). Rád by som upozornil, že naivný predpoklad o *hotovosti* sveta je sprevádzaný i ďalšou naivnou predstavou. Predstavou o tom, že jazykom dokážeme zachytiť svet taký, aký *skutočne* je. A to všetko bez toho, aby sa štruktúra jazyka nejako odrazila na našom chápaní sveta. Blackburnov návrh však nielen problematizuje, ale aj konštruktívne preukazuje kompetentnosť filozofie pri skúmaní aktívneho podielu nášho myslenia na výsledných výkladoch a teóriách sveta. Blackburnov návrh vo filozofickej obci zarezonoval. Od začiatku storočia možno v literatúre vystopovať rozmach koncepcií, ktoré sa snažia jednak premyslieť existujúce, jednak navrhnúť nové postupy pojmového inžinierstva.¹⁸

¹⁷ K povahe filozofie ako praxe skúmania konceptuálneho priestoru pozri napríklad Zouhar (2015).

¹⁸ V odbornej literatúre sa na označenia filozofie chápanej na spôsob Blackburnovho návrhu (1999) používa viacero možných označení. Termín „konceptuálne inžinierstvo“ používajú napríklad Luciano Floridi (2011), Matti Eklund (2015), Herman Cappelen (2018) alebo Sarah Sawyerová (2018, 2020). Tí, ktorí chcú akcentovať normatívnu stránku danej filozofickej praxe, teda vylepšovanie našich konceptuálnych nástrojov, siahajú buď po označení „melioračné projekty“, napríklad Sally

Čo to teda pojmové inžinierstvo je? Podľa Hermana Cappelena pojmové inžinierstvo (ďalej len PI) je „proces hodnotenia (*assessing*) a zlepšovania (*improving*) našich reprezentačných nástrojov“ (2018, 3). Cappelen dodáva, že pre tých, ktorí uprednostňujú hovorenie o pojmoch pred hovorením o reprezentačných nástrojoch, je pojmové inžinierstvo vlastne hodnotením a zlepšovaním pojmov.¹⁹ Obe formulácie pre pozorného čitateľa otvárajú tú istú otázku. V akom zmysle môžu byť naše reprezentačné nástroje či pojmy vylepšované? A za danou otázkou sa ukrýva predpoklad, že naše reprezentačné nástroje či pojmy môžu byť v istom zmysle defektné. Cappelen tento predpoklad odkrýva a konštatuje, že jadro filozofickej práce vidí práve v pokusoch o odstraňovanie miery nevhodnosti toho, ako používame naše reprezentačné nástroje. Filozofovanie na spôsob PI je teda kriticko-tvorivý proces, ktorý je založený na (i) vyjasňovaní a (ii) vylepšovaní našich reprezentačných nástrojov, respektíve pojmov. Prvá časť procesu tkvie v určovaní toho, čo naše reprezentačné nástroje aktuálne vyjadrujú. Druhá v navrhovaní stratégií na dosiahnutie toho, aby nami používané reprezentačné nástroje lepšie plnili nami určené ciele.²⁰

Dovolím si pripomenúť, že obe vyššie spomenuté časti procesu PI nie sú vo filozofii novinkou. Metóda konceptuálnej analýzy, ktorá za svoj cieľ pokladá analýzu a systematizáciu nášho konceptuálneho aparátu, predsa zohrala centrálnu úlohu už pri zrode analytickej filozofie.²¹ Zouhar určuje cieľ metódy konceptuálnej analýzy takto: „odhaliť, opísať, prípadne konštituovať vzťahy medzi pojмами v rámci určitého konceptuálneho systému“ (2016b, 411). Zdá sa, že tomu, čo Zouhar nazýva opisom vzťahov medzi pojмами, zodpovedá to, čo Cappelen (vyhýbajúc sa slovníku pojmov) nazýva hodnotením našich reprezentačných nástrojov. A tomu, čo Zouhar nazýva konštituovaním vzťahov medzi pojмами, zasa zodpovedá to, čo Cappelen nazýva zlepšovaním našich reprezentačných nástrojov. Navyše Zouharova dvojica opisu a konstitu-

Haslangerová (2000, 2006), alebo po označení „revizionistické projekty“, napríklad Kevin Scharp (2007, 2013).

¹⁹ To, že Cappelen odmieta slovník pojmov, a pritom dá svojej knihe podtitul *Rozprava o pojmovom inžinierstve*, samozrejme vyznieva bizarne. Tu je však rozumné vysvetlenie. „Neberte tento názov ako opis: podľa stanoviska, ktoré v tejto knihe obhajujem, projekt nie je o pojmoch a nejde tu ani o žiadne inžinierstvo. Napriek opisnej nenáležitosti termínov mám skúsenosť, že tento názov vedie pozornosť ľudí správnym smerom, a to je dôvod, prečo som si vybral používanie terminológie Blackburna a Eklunda“ (Cappelen 2018, 4).

²⁰ Chcem zdôrazniť, že ambíciou tohto textu nie je vymedziť sa voči Cappelenovmu externalistickému návrhu toho, ako sa dá vylepšovanie pojmov uskutočňovať. Namiesto toho ponúkam vlastný pohľad na predpoklady vylepšovania pojmov cez objasnenie povahy pojmových schém.

²¹ K metóde konceptuálnej analýzy a jej úlohe v analytickej filozofii pozri Zouhar (2016b), k rozmanitým podobám tejto metódy pozri Kostelec (2016). Mierne skeptický postoj k úspešnosti konceptuálnej analýzy v analytickej filozofii prezentuje Marconi (2019). Zmysluplnosť tejto metódy radikálne odmieta Huemer (2015).

ovania pojmových vzťahov a Cappelenova dvojica hodnotenia a zlepšovania reprezentačných nástrojov pripomína ďalšie osvedčené a vo filozofii bohato zastúpené postupy deskriptívneho a preskriptívneho definovania. Cieľom deskriptívnych definícií je opis určitého systému, cieľom preskriptívnych zasa transformovanie jedného systému na druhý.²² Zjednodušene povedané, deskripcie a preskripcie pojmových vzťahov nielenže sú základom metódy pojmovej analýzy, ale aj pojmového inžinierstva.

Pozrime sa teraz stručne na povahu pojmov a pojmových schém a na ich vzťah k jazyku. Podľa bežne zastávaného a najmenšie kontroverzie vyvolávajúceho presvedčenia pojmy sú základnými stavebnými prvkami myslenia.²³ Je teda evidentné, že pojmy sú výsledkom určitej analýzy myslenia. Naše myslenie rozkladáme na jednotlivé myšlienky, tie ďalej na jednotlivé pojmy. Povšimnutiahodná je pritom analogickosť tohto postupu s filozofmi uskutočňovanou analýzou jazyka. Jazyk podobne analyzujeme najskôr na vety, potom na slová (maximálne na významotvorné slabiky). V jadre oboch postupov analýzy leží rovnaký predpoklad. Predpoklad atomizmu, ktorý nás vedie k rozboru komplexných zmysluplných celkov až po najmenšiu možnú úroveň, ktorá si zachová istú funkciu. Pri oboch analýzach sa zastavujeme až na úrovni minimálneho významu. Nechávame sa viesť predstavou, že na konci analýzy sa niečo ujasní. To, čo pri analýze hľadáme, je jasné pochopenie úloh jednotlivých častí a ich vzájomného prepojenia. Toto je pravý cieľ metódy konceptuálnej analýzy. Ako však konštatuje Huemer, „v dejinách filozofie nebola nikdy vypracovaná správna filozofická analýza“ (2015, 52). Dôvodom obrovskej náročnosti a finálneho zlyhávania metódy konceptuálnej analýzy je podľa Huemera chybná teória pojmov.²⁴

²² Porovnaj Zouhar (2015).

²³ A tu sa aj konsenzus filozofov a psychológov diskutujúcich o povahe pojmov končí. Informatívny prehľad o problematike povahy pojmov a divergentnosti ich chápania podávajú Margolis a Laurence (2019). Autori ukazujú, že divergentnosť chápania pojmov má svoje príčiny v rozmanitosti prístupov k skúmaniu jazyka a mysle.

²⁴ Huemerov postreh je v súlade s pozíciou Johna L. Austina, ktorý z chybného prijatia tézy o existencii pojmov viní nesprávny predpoklad, že všetky slová fungujú ako vlastné mená: že keď použijeme viackrát to isté slovo, sugeruje nám to falošnú predstavu, že by mal automaticky existovať jeden a univerzálny objekt, ktorý je týmto slovom označovaný. Austin sa pýta: „A prečo by nemohlo byť vlastnou funkciou slova označovať veľa *podobných* vecí? Prečo by slová nemali byť prirodzene ‚všeobecné‘?“ (1939, 7) A na inom mieste dodáva, že ďalšou chybou, ktorá vedie k postulovaniu pojmov, je to, že „namiesto vety, berieme jednotlivé slovo alebo termín, za to, čo má ‚význam‘“ (1939, 9). A na inom mieste dodáva „fráza ‚význam slova‘ je nebezpečne nezmyselná fráza. [...] čo jediné má význam je určitá *veta*. [...] Zdá sa, že zmysel, v ktorom má nejaké slovo alebo nejaká fráza význam, je derivátom zo zmyslu, v ktorom má význam určitá *veta*. [...] a tak vedieť význam určitého slova alebo frázy znamená vedieť význam vety, v ktorej sa nachádza“ (1961, 24).

Takzvaná klasická teória pojmov, teória pojmov ako mentálnych reprezentácií (ďalej len KTP), stojí na troch zásadách. Pojmy sú otvorené priamemu introspektívnemu nahliadnutiu, väčšina pojmov je zložená z iných pojmov a definície slúžia na usmerňovanie používania pojmov. Problém KTP tkvie v tom, že nedokáže vysvetliť náročnosť ani neuspokojivosť výsledkov analýzy. *Pars pro toto*: ani po päťdesiatich siedmich rokoch od publikovania trojstranového článku Gettiera nemáme v epistemológii uspokojivú finálnu analýzu (pojmu) poznania. Keby zásady KTP platili, nemali by sme mať problém dopracovať sa k základným konštituentom komplexného pojmu poznania. Navyše, ako ďalej vhodne podotýka Huemer, majoritná filozofická prax funguje skôr na uvádzaní príkladov. Podľa KTP sa človek rozhoduje, či použije určitý pojem, ktorým disponuje, na určitý predmet tak, že „porovná vlastnosti tohto predmetu s vlastnosťami vymenovanými v definícii tohto pojmu. Filozofická prax je však opačná. Najprv len veľmi intuitívne posúdime, či sa nám určitý pojem hodí na určitý predmet, nezávisle od akejkoľvek definície. A až potom hodnotíme definíciu podľa toho, ako dobre zodpovedá správne použitému pojmu“ (2015, 53). Súhlasím s Huemerom v tom, že metóda konceptuálnej analýzy, ktorá je postavená na reprezentacionalistickú KTP, odkrývajúcej koherentné univerzum pojmov, zlyháva. KTP totiž nevyšvetľuje proces reálneho fungovania a konštituovania významov jazyka. To, čo robí, je skôr opis idealizovaného jazyka či predpis správneho myslenia. Vráťme sa však k meritu veci a opýtajme sa, ako by sme mali chápať pojmy a pojmové schémy, aby sme mohli uvažovať o ich vylepšovaní?

Na konci druhej časti tohto článku som sa síce priblížil k dvojakému výkladu pojmovej schémy, doteraz som ale neobjasnil, čo to pojmová schéma vlastne je. Na účely tohto textu podľa mňa celkom stačí siahnuť po Quinovom lakonickom vymedzení pojmovej schémy ako určitej „štruktúry veľkej množiny viet.“²⁵ Ale prečo definovať pojmové schémy pomocou množiny viet? Jednoducho preto, že pojmové schémy možno zachytiť pomocou množiny viet. Aj napriek jednoduchosti sa z tohto priblíženia dá extrahovať to, že pojmová schéma je (i) určitý celok, (ii) zložený z významových častí, (iii) medzi ktorými sú určité vzťahy podmienenosti, ktoré z tohto celku robia systém.²⁶ Pojmová schéma sa pre tieto charakteristiky v literatúre prirovnáva k *sieti*, v rámci ktorej vystupujú jednotlivé pojmy ako priesečníky myšlienok.

²⁵ Citované podľa Marvana (2014, 131) z rozhovoru medzi W. V. O. Quinom a Yasudikom Tomidom, ktorý vyšiel v práci *Quine and the Contemporary American Philosophy*. Ed. by Y. Tomida. Kyoto: Sekaishisoshu, 1994, 4 – 51.

²⁶ Podobné priblíženie prináša aj Zouhar: „Konceptuálny systém je vymedzený pomocou niekoľkých zložiek: (i) množiny základných (primitívnych, nedefinovaných) pojmov, (ii) množiny odvodených pojmov a (iii) množiny rozmanitých pojmových vzťahov. Tieto pojmové vzťahy zachytávajú napríklad to, že určité pojmy sú definované pomocou iných pojmov; to, že určité pojmy sú explikované pomocou iných pojmov; to, že určité pojmy sú všeobecnejšie ako iné pojmy atď. Vďaka

Ak je toto prirovnanie správne, tak z neho zároveň vyplýva, že pojmy nemajú mimo siete myšlienok žiadnu samostatnosť a sú plne určené až *s ohľadom* na celok (alebo na významnú časť) toho-ktorého systému. Ak sú pojmy bodmi pojmových schém a ak ležia na priesečníkoch našich myšlienok, tak návrh vidieť filozofiu ako pojmové inžinierstvo, ktorého úlohou je vylepšovanie pojmov, stojí pred vážnou otázkou: Ako možno vylepšovať body či priesečníky?

Záver

Ak si uvedomíme plnú závislosť (teda relatívnosť) pojmov od pojmových schém, je zrejmé, že vylepšovať pojmy nemožno bez prebudovania celkov. Ukázali sme, že pojmový relativizmus putnamovského typu, ktorý počíta s pluralitou alternatívnych pojmových schém, považuje pojmové schémy za fixne stabilizované systémy pevne určených vnútorných vzťahov (podľa Kuscha ide o chápanie pojmovej schémy ako axiomatického systému). Takáto interpretácia pojmovej schémy však filozofovi, ktorý chce naplniť ciele pojmového inžinierstva, poskytuje veľmi obmedzené možnosti. Umožní mu pojmy buď len vyjasňovať (tým, že opíše polohu pojmov v rámci fixnej schémy), alebo ich aj obmedzene vylepšovať (tým, že mu umožní obohatiť či rozšíriť existujúci fixný systém o nejaký nový pojem).²⁷ V metafore siete danému kroku vylepšenia zodpovedá zhustenie siete formou pridania nového vlákna (nie nového uzla!). Tento krok posilní pevnosť celkovej siete, ale nezruší pôvodnú štruktúru. S takto posilnenou sieťou sme zvyčajne schopní uloviť viac (filozofických) rýb. Subtílnejšie pojmové dištinkcie v existujúcich schémach nám prsto umožňujú komplexnejšie zachytiť realitu.

Ak ale nemáme záujem len o rozširovanie inak fixných systémov, ale pomocou PI chceme zlepšovať pojmy zásadnejším spôsobom, tak potrebujeme iné chápanie pojmových schém. Chápanie, ktoré bude vychádzať z principiálnej otvorenosti, a nie

tomu, že konceptuálny systém obsahuje aj pojmové vzťahy, možno si každý takýto systém predstaviť ako určitú sieť, v ktorej jednotlivé body – pojmy – sú rôznymi spôsobmi poprepájané s inými bodmi. Konceptuálny systém možno vyčerpávajúco opísať pomocou výrokov či tvrdení zachytávajúcich zložky spomenuté v (i) – (iii)“ (2016b, 412).

²⁷ Zouhar uvádza: „Môže sa zdať, že konštituovanie nových vzťahov medzi pojmami je problematické. V prípade, že pojmy budeme považovať za nevyvíjajúce sa abstraktné entity, konštituovanie nových vzťahov neprichádza do úvahy, keďže sa predpokladá, že pojmy v konceptuálnom systéme sú ‚hotové‘, a to (okrem iného) znamená, že musia mať už jednoznačne špecifikované vzťahy k iným pojmom daného systému. [...] Táto úvaha je v princípe správna, no predsa len existujú určité vzťahy medzi pojmami, ktoré možno zaviesť aj v prípade, že konceptuálny systém obsahuje už ‚hotové‘ pojmy – ide o vzťahy, ktoré závisia od určitých konvencií, dohôd či rozhodnutí (a teda vzhľadom na pojmy nejde o *konštitutívne* vzťahy). Jedným takýmto vzťahom je definičný vzťah v prípade tzv. preskriptívnej definície. [...] Iný spôsob, ako konštituovať nový vzťah, spočíva v tom, že sa do konceptuálneho systému zavedie nový pojem, pre ktorý sa zároveň zavedú aj konceptuálne vzťahy s niektorými pôvodnými prvkami konceptuálneho systému“ (2016b, 412).

z nemennosti pojmových schém. V principiálne otvorenej kompozícii pojmových schém majú aj pojmy len operatívnu, dočasne stabilizovanú povahu. „Odmietnuť pojmové schémy ako monolitické a determinované systémy významov samozrejme neznamená vzdať sa pojmovej relativity (a tým antirealizmu). Namiesto toho treba presadzovať inú formu pojmovej relativity. Takú formu pojmovej relativity, ktorá kladie dôraz na skutočnosť, že súčasné použitie akejkoľvek klasifikácie je vždy určené kontingentnými a lokálnymi záujmami a cieľmi a že budúca cesta akejkoľvek klasifikácie je principiálne otvorená“ (Kusch 2002, 246). Projekt filozofie ako PI potrebuje namiesto sémantických teórií teórie metasémantické.²⁸ Teórie, ktoré vysvetlia, ako sa sémantické hodnoty našich jazykových výrazov menia naprieč časom. Antirealizmus je pritom nutnou podmienkou pojmového relativizmu a pojmový relativizmus zasa predpokladá relatívnosť pojmov vzhľadom na celky. Ak sú pojmy chápané ako nemenné, teda presne a fixne určené (objektívne, fundamentálne, univerzálne), tak sa vylepšovacia časť projektu filozofie ako pojmového inžinierstva dá uskutočňovať len veľmi limitovane. Ukazuje sa teda, že pojmový relativizmus je nutnou podmienkou vylepšovacej časti pojmového inžinierstva a explicitná podoba argumentu v prospech tejto tézy môže mať nasledujúcu podobu.

1. Pojmy sú nutnou súčasťou pojmových schém, teda neexistujú samostatne.
2. Pojmové inžinierstvo má za cieľ pojmy nielen opísať, ale ich aj zlepšovať, teda meniť.
3. Pojmové inžinierstvo môže meniť pojmy iba v rámci pojmových schém, nie izolovane.
4. Pojmové schémy môžeme vnímať dvojako, buď (A) ako fixne uzavreté (axiomatické) alebo (B) ako operatívne uzavreté (otvorené postupnej revízii naprieč časom).
5. V (A) schémach sú pojmy chápané fixne – ako nevyvíjajúce sa –, čo neumožňuje ich zmenu (azda len spresňovanie).
6. V (B) schémach sú pojmy chápané ako vyvíjajúce sa, čo umožňuje ich zmenu.
7. Plnohodnotné zlepšovanie pojmov v pojmovom inžinierstve umožňuje len (B) chápanie pojmových schém, ktoré relativizmus pojmov nespája len s ideou plurality schém, ale počíta s relativitou ako internou vlastnosťou pojmov v rámci každej jednej pojmovej schémy.
8. Pojmová relativita (chápaná ako relativita pojmov v rámci schém pripúšťajúcich revíziu) je nutnou podmienkou pojmového inžinierstva (ktoré má ambíciu zlepšovať pojmy).

²⁸ Rozdiel medzi sémantickými a metasémantickými teóriami významu pozri v práci Speaks (2019).

Pojmová schéma je určitým logicky koherentným systémom presvedčení, ktoré sa dajú vyjadriť vetami. Ak sú pojmové schémy axiomatické (fixné sústavy presvedčení), tak je zlepšovanie pojmov obmedzené len na spresňujúce opisy pojmov. Je usku-točniteľné tak, že k fixným presvedčeniam dopĺňujeme ďalšie, ktoré sú v súlade s os-tatnými tvrdeniami, bez zmeny tých pôvodných. Ako som už povedal vyššie, takýto typ vylepšovania pokladám za značne limitovaný. Treba tiež akcentovať, že pojmový relativizmus nechápem len ako tézu o pluralite pojmových schém, ale aj ako tézu o in-ternej relatívnosti pojmov v rámci operatívne otvorených pojmových schém.

Celkom na záver chcem zdôrazniť, že jazyk formuje naše myslenie a sprostred-káva náš svet. Je živým a otvoreným systémom. To, že sa doň rodíme a vrastáme, a to, že na posun významov výrazov jazyka máme len veľmi obmedzený dosah, by nás ne-malo viesť k predstave o plnej určenosti či nemennosti jazyka. Uvažovať o tom, že významy jeho zložiek by boli fixné aj v nejakom silnejšom ako v prakticko-operatív-nom zmysle, podľa mňa nie je správne. Goethe raz povedal, že architektúra je zamrz-nutá hudba. Spengler, že gotika je výrazom bukových lesov. Ja dodávam, že pojmové schémy sú gotické katedrály, ktoré sa pokúšajú zachytiť pulzujúcu hudbu nášho jazy-kového ekosystému.

Literatúra

- ANSCOMBE, G. E. M. (1979): Under a Description. *Noûs*, 13 (2), 219 – 233. DOI: <https://doi.org/10.2307/2214398>
- AUSTIN, J. L. (1939): Are There A Priori Concepts? *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supple-mentary Volume 18, 83 – 105.
- AUSTIN, J. L. (1961): The Meaning of Word. In: Urmson, J. O. – Warnock, G. J. (eds.): *J. L. Austin. Philosophical Papers*. London: Oxford University Press, 23 – 43.
- BAGHRAMIAN, M., CARTER, A. J. (2020): Relativism. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford En-cyclopedia of Philosophy*. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/en-tries/relativism/> (Navštívené: 31. 10. 2020).
- BLACKBURN, S. (1999): *Think. A Compelling Introduction to Philosophy*. Oxford: Oxford Uni-versity Press.
- CAPPELEN, H. (2018): *Fixing Language. An Essay on Conceptual Engineering*. Oxford: Oxford University Press.
- EKLUND, M. (2015): Intuitions, Conceptual Engineering, and Conceptual Fixed Points. In: Dale, Ch. (ed.): *The Palgrave Handbook of Philosophical Methods*. Palgrave: Macmillan, 363 – 385. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137344557_15
- FLORIDI, L. (2011): A Defence of Constructionism: Philosophy as Conceptual Engineering. *Meta-philosophy*, 42 (3), 282 – 304.
- GOODMAN, N. (1978): *Ways of Worldmaking*. Indianapolis: Hackett Press.
- HASLANGER, S. (2000): Gender and race: (what) are they? (what) do we want them to be? *Noûs* 34 (1): 31 – 55. DOI: <https://doi.org/10.1111/0029-4624.00201>
- HASLANGER, S. (2006): What good are our intuitions? Philosophical analysis and social kinds. *Aristotelian Society Supplementary*, 80 (1), 89 – 118. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8349.2006.00139.x>

- HUEMER, M. (2015): The Failure of Analysis and the Nature of Concepts. In: Dale, Ch. (ed.): *The Palgrave Handbook of Philosophical Methods*. Palgrave: Macmillan, 51 – 76. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137344557_3
- KOSTEREC, M. (2016): Methods of Conceptual Analysis. *Filozofia*, 71 (3), 220 – 230.
- KRAUZ, M. (2011): Varieties of Relativism and the Reach of Reasons. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Wiley-Blackwell, 70 – 84.
- KUSCH, M. (2002): *Knowledge by Agreement. The Programme of Communitarian Epistemology*. Oxford: Clarendon Press.
- MARCONI, D. (2019): Analysis as Translation. *Topoi*, 38 (2), 347 – 360. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11245-016-9420-1>
- MARGOLIS, E., LAURENCE, S. (2019): Concepts. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/concepts/> (Navštívené: 31. 10. 2020).
- MARVAN, T. (2014): *Realismus a relativismus*. Praha: Academia.
- PUTNAM, H. (1987): Truth and Convention: On Davidson's Refutation of Conceptual Relativism. *Dialectica* 41 (1 – 2), 69 – 77.
- ROVANE, C. (2011): Relativism Requires Alternatives, Not Disagreement or Relative Truth. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Wiley-Blackwell, 31 – 52. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781444392494.ch2>
- SAWYER, S. (2018): The Importance of Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 118 (2), 127 – 147. DOI: <https://doi.org/10.1093/arisoc/aoy008>
- SAWYER, S. (2020): The Role of Concepts in Fixing Language. *Canadian Journal of Philosophy*, 50 (5), 555 – 565. DOI: <https://doi.org/10.1017/can.2020.5>
- SCHARP, K. (2007): Replacing Truth. *Inquiry*, 50 (6), 606 – 621. DOI: <https://doi.org/10.1080/00201740701698589>
- SCHARP, K. (2013): Truth, the Liar, and Relativism. *Philosophical Review*, 122 (3), 427 – 510.
- SCHMIDT, M. (2011): Holé individuá – kritika zvnútra. *Organon F*, 18 (1), 96 – 101.
- SPEAKS, J. (2019): Theories of Meaning. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/meaning/> (Navštívené: dátum).
- ZOUHAR, M. (2016a): Filozofia a konceptuálny priestor. In: Javorská, A. – Kocinová, L. – Wagneřová, S. (eds.): *(Meta)Filozofia – Prax*. Bratislava: SAV, 51 – 56.
- ZOUHAR, M. (2016b): Konceptuálna analýza v analytickej filozofii. *Filozofia*, 71 (5), 410 – 424.
- ZOUHAR, M. (2015): Metóda definovania. *Filozofia*, 70 (4), 258 – 271.

Článok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0640/19 s názvom *Pojmový relativizmus v súčasnej filozofii: vymedzenie, limity a problémy*.

Pavol Labuda
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Katedra filozofie
Hrabovská cesta 1B
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
e-mail: pavol.labuda@ku.sk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5522-435X>